

HET STIKGAS

Omstreeks 20 April was het 13e linie van den sektor van Steenstrate weggetrokken, overmoeid van de lange wacht aan het kanaal, rond het huis van den verman, van de Nacelle, dikwijls onder zwaar bombardement. Een dag had men dienst in de loopgraven, een dag piket en een dag rust... En zoo was het een gansche maand geweest in de ellendige stellingen, die wij hiervoren geschetst hebben, zonder natuurlijk 't juiste beeld van de vreeselijke werkelijkheid te kunnen geven. In den nacht vertrok men thans naar Hoogstade, waar men de nieuwe soldaten van de lichting 14, de schachten, zooals men in 't leger zegt ontmoette, met wie men in rust naar De Panne trok. Het 13de linie behoorde tot de 4de divisie, waarvan het 8e en 10e toen te Nieuwpoort lagen. De 6de divisie bezette thans den sektor van Steenstrate. Einde Januari en begin

Maart had men 't Belgisch front verlengd, eerst tot aan het veerhuis, dan tot aan Steenstrate. Op 22 April 1915 stonden onze troepen als volgt opgesteld: van 't Noorden tot het Zuiden, over een lengte van 28 kilometer : de 4e, 3e, 5e, 2e divisie, de 2de ruiterijafdeeling, en de 6de divisie aansluitend bij de Franschen. De 1e divisie lag in reserve tusschen Veurne en de kust en de 1e ruiterijafdeeling genoot op dien stond rust.

De verdedigingswerken waaraan men den ganschen Winter had gearbeid, bestonden nog uit geen beton... Och, neen, de soldaten hadden dagen achter elkaar zakjes met aarde gevuld... Ze schepten de rest van 't vaderland — zooals ze zich op hun manier uitdrukten — in zakjes en deze, welke nu den naam van « vaderlanderken » verwierven, werden als borstweringen opgestapeld. Verder ploeterde men in water en slijk, zooals we

beschreven hebben, en regelmatig schoot de Duitsche artillerie alle stellingen weer overhoop. Dan kon men telkens opnieuw aan den arbeid in sneeuw en regen, in bijtenden wind, nauwelijks beschermd tegen de guurheid van het klimaat, want in April 1915 was de Belgische soldaat nog gekleed naarmate hij zijn versleten plunje had kunnen aanvullen.

De vijand vuurde toen veel projectielen, waarin men 120 millimeters van onze eigen pyrotechnische school herkende, en sommige onverbeterlijke optimisten leidden daaruit af, dat hij gebrek aan eigen munitie had... 't Zou weldra anders blijken; trein na trein voerde uit het Oosten schietvoorraad naar Vlaanderen, versterkingen zakten af naar Gent, Kortrijk, Meenen, Roeselare, Torhout, Brugge, de bezette dorpen lagen daar overvol, en bij dat alles koesterden de keizerlijke overheden groote verwachtingen van een nieuw wapen, nog heldscher dan al de vroegere uitvindingen van het Duitsche rijk..., het stikgas.

Aan den rechter vleugel van het Belgisch front stond dus onze 6de divisie in aansluiting met de Fransche troepen. Over haar voerde generaal-major De Ceuninck (1) het bevel, dien de soldaten « Groene Pier » noemden, omdat ze steeds een « groene », dat is ontevreden trek op zijn gelaat meenden te bespeuren. De overste van zijn staf was luitenant-kolonel, baron Greindl. De infanterie dezer divisie telde drie regimenten, elk van vier bataljons : de grenadiers, onder kolonel Lotz, het 1e regiment karabiniers, onder kolonel Lahire, het 2e karabiniers onder kolonel Collyns.

De 6de divisie had twee groepen geschut aan maarschalk French in den sektor van Ieperen moeten afstaan en hield de twee andere, deze van majoor Denis en kommandant Uytterhoeven, welke dan versterkt werden door de groep bereden artillerie van majoor Maraine en een groep van het 4e regiment geschut, onder majoor Comyn. Zware howitzers van 149 of 150 m.m. (kommandant Quintin, later majoor Fayaux) en de 25e Fransche batterij (luitenant Monthuy) versterkten ook den sektor van Steenstrate. Kolonel Arnould was opperbevelhebber van de gezamenlijke artillerie der 6de divisie. De sektor was van

Noord tot Zuid als volgt onder verdeeld.

Van Drie Grachten tot 300 meter ten Zuiden van den post der Nacelle : het 1e regiment karabiniers.

Van daar tot het Veerhuis, het 2de regiment karabiniers.

Van het Veerhuis tot 400 meter ten Noorden van Steenstrate, het regiment grenadiers.

Het bruggehoofd van Steenstrate was door de Franschen bezet.

De sektor was tot nu toe vrij rustig gebleven, ten minste vergeleken met het eigenlijke IJzergebied en den uitsprong voor Ieperen. Veel hoeven waren nog bewoond, en de boeren lieten hun vee in de weiden grazen en bewerkten den akker, al viel er nu en dan onder deze burgerlijke bevolking een slachtoffer. Boesinge bezat nog bijna zijn gansche bevolking. Zelfs ten Westen van het kanaal waren nog burgers, die daar wel niet het land meer konden bewerken, daar de Duitschers in de onmiddellijke nabijheid lagen en dadelijk schoten als ze gedaanten buiten de huizen of schuilplaatsen zagen, maar deze hardnekkige Vlamingen dreven handel met de soldaten, en trachtten aldus toch zoo lang mogelijk op hun erf te blijven, hopen, dat de oorlog nu wel spoedig eindigen zou. Ze haalden hun waren naar Poperinge, slopen dan door den donker langs kleine wegen huiswaarts, en 't was dus wel niet te verwonderen, dat er dikwijls een als « spion » in een hok of gevangenis terecht kwam...

De 22e April was een aangename Lentedag. De zon lichtte over het gras en het kruid, over den bloesem, al het teer groen, en roze en blank, dat zich toch overal tusschen de geteisterde gebouwen en de ruinen ontvouwde, want 't was het Uittkomen, het onwaken der natuur. Een lichte Noordenwind streek over de vlakte. Het kanaal lag droomerig tusschen zijn oevers, en even Westelijker kabbelden de Ieperlee en dan de Kemmelbeek als in den goeden tijd, waarin de oorlog den vreedzamen landschen arbeid nog niet stoorde. Ginds over de Duitsche linie strekte zich het Houthulsterwoud uit, vol geheimzinnigheid thans als ten tijde van Bakelandt, en men wist dat daar de vijand zich nestelde en er als in een mysterieus hol allerlei voorraad opphoofte.

(1) Later minister van Oorlog.

De Belgen zaten in de loopgraven, de eerste achter den Westelijken dijk van 't kanaal. En de soldaten vroegen zich af, wanneer het beginnen zou...

Twee partijen lagen tegenover elkaar, gescheiden door de smalle vaart, en ze waren gereed om bij 't eerste sein elkander aan te grijpen in een woesten, gruwelijken doodendans. Wanneer? Dat vroeg men elkaar elken dag. De onzekerheid wekte spanning.

't Is dan ook een aangrijpende gedachte elken morgen als de zon over Vlaanderen licht, dat deze dag de laatste van het leven kan zijn, en daar aan de overzijde geniepig de dood loert. En dan in een seizoen waarin de natuur ontwaakt en 't leven zwelt en hot en uitspruit in heesters en hagen en zelfs op de gehavende, gewonde boomen nog, die daar langs 't kanaal 't geweld van 't geschut hadden te doorstaan.

Onze grenadiers hadden een luisterpost in de brouwerij van Steenstrate en rustten nu uit van hun lange nachtwaake, niet denkend dat heden het zoo lang voorspelde offensief losbreken, de verschrikkelijke roode Lente beginnen zou.

— Wat een stank komt er nu binnen! klonk het eensklaps...

Een scherpe walm greep de keel aan... Men keek nieuwsgierig naar buiten.

— De loopgraven der Duitschers staan in brand! riep een van hen.

Ieder zag op. Uit de Deutsche linies walmden een wolk en de Noord-Oostenwind joeg die Westwaarts. Een groenachtig damp zweefde over het land. En tegelijkertijd barstte het geschut heviger los.

— De Duitschers doen een aanval klonk het.

— 't Offensief...

Men ontstelde... Zou het daar werkelijk zijn? Brak nu de roode Lente aan?

— Wat een stank! riep weer een der mannen, die akelig begon te hoesten.

En allen gevoelden een prikkeling in de keel.

— De Franschen vluchtten! zie, hoeveel er vallen! Wat gebeurt er toch!

Sommige soldaten der bestookte linie kwamen naar den Belgischen post gesneld.

— Ze vergiftigen ons! riep er een. Ha, die varkens, die varkens! Ze willen ons versmachten!

't Was een ontzaglijk moment... ieder gevoelde er de tragië van... Het offensief, de roode Lente...

Ginds kwamen de Duitschers. Vijf liepen voorop naar de brug. De grenadiers schoten. Twee van die voorwacht stortten neer... Een verhief zich, deed nog eenige stappen, wankelde en stortte opnieuw ten gronde. Maar daarachter naderden in dichte rijen de anderen. Ze overmeesterden de Fransche loopgraven.

O, 't viel hun gemakkelijk! 't Gas had zijn helsche uitwerking gehad. Honderden arme jongens lagen dood in de omgewoelde aarde, 't gelaat zwart uitgeslagen, bloederig schuim uit de vernielde longen geperst, op de lippen, de handen krampachtig om de keel geklemd... Anderen leefden nog, wrongen zich in hun afgrijselijken doodstrijd...

En over lijken en stervenden stormden de Duitschers huilend en zingend voort.

De grenadiers uit de luisterpost moesten in de loopgraaf komen, de kommandant had zijn revolver getrokken en liep vlug langs zijn mannen, zeggende: «Jongens, nu is het 't oogenblik, om aan de Duitschers te toonen, dat we hier zijn en de Belgen niet zullen wijken. Ik reken op u... Dat ieder zich verdedige totterdood!»

De Belgen schoten onophoudelijk. De geweerlopen gloeiden... Doch de vijand drong steeds verder.

De kommandant liet barrikaden oprichten om de nu ontbloote rechterflank te versterken, want in de linie kwam een bres. Het Fransche front tusschen den Belgischen en Britschen sektor week immers...

Majoor Dekempeneer van het 2e bataljon grenadiers nam krachtige maatregelen, en al wist men nog niet juist, wat er daar aan de brug van Steenstrate gebeurde, toch dacht niemand aan wijken.

Kolonel Lotz, die door majoor Dekempeneer op de hoogte gebracht werd, gelastte het 3e bataljon grenadiers onder majoor de Caillatay, dat van piket was, de tweede verdedigingslinie te bezetten en op alle gebeurtenissen voorbereid te zijn. Generaal De Ceuninck vroeg de stellingen tot elken prijs te behouden.

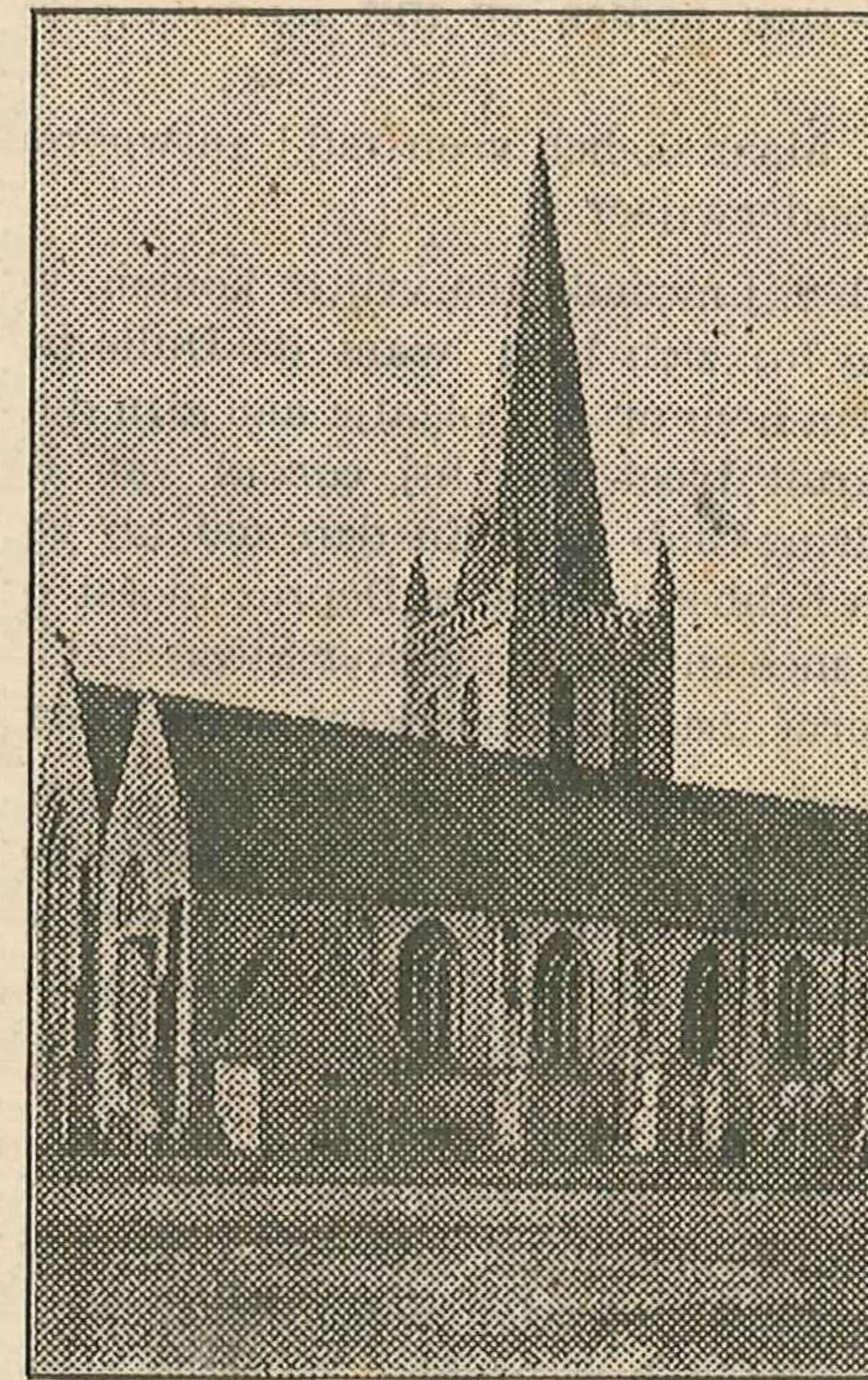
De Duitschers waren tot aan den oever van het kanaal gestormd... En om half acht waagden ze een aanval op de rechterflank der Belgen.

Eensklaps wierp een Belgisch zoeklicht zijn stralen uit... Het verblindend licht zette 't puin van eenige huizen in volle klaarte. Daar was de vijand, tot op 30 tot 40 meter afstand.

De grenadiers vuurden onverdroten, de mitrailleurs riktakten onophoudelijk en de rijen aanstroomende Duitschers werden geveld als korenaren voor de zeis van den maaier.

Roode en groene vuurpijlen zetten den hemel in gloed. 't Was een ontzaglijk schouwspel...

Gansch het land van Ieperlee en Kemmelbeek lag daar in een verblindenden glans...



De kerk van Oost-Vleteren

Eensklaps bulderde 't Deutsche geschut, en granaten barstten rond de Belgische linie...

— Stikgas! riep een grenadier.

De soldaten dompelden zakdoeken in het water en bonden ze voor neus en mond.

Sommigen vielen neer, snakkend naar adem. Gewonden kreunden en ook van den overkant steeg gekerm en geschrei op. 't Werd een ontzettende nacht. Maar

de Duitschers konden de Belgische linie niet bereiken. Ze trachtten voetbruggen over de vaart te werpen, doch de artillerie verhinderde dit.

Over dezen aanval getuigde de grenadier Defraeys:

«Met drie makkers was ik aangewezen voor den dienst van het zoeklicht. Alles was gereed om een bestorming te weerstaan. Weldra hoorde men gerucht van een nadering uit de door artillerie vernielde woningen. Het zoeklicht werd in werking gesteld en zijn stralen belichtten eensklaps de vijandelijke troepen, welke tot op 30 tot 40 meter van ons genaderd waren. Onze mannen schoten zonder verpoozing. De mitrailleurs vuurden aanhoudend. De eene band kogels na den anderen rolde af. En men trof doel, want uit de vijandelijke benden stegen kreten en klachten op. De aanvallers keerden zich om, en door ons vuur achtervolgd, liepen ze weg. Roode en groene vuurpijlen flitsten door de lucht. 't Was een sein om hulp te vragen aan de artillerie, want eenige oogenblikken later regende het granaten op onze loopgraven.

Het bombardement nam gestadig in hevigheid toe, terwijl gordijnvuur achter de eerste linie een barrikade vormen moest.

De vijand bestookte ons met stikgas; dat was hinderlijk, maar men hield toch stand. Met zakdoeken en stukken linnen in het water der Ieperlee te dompelen en ze als proppen voor den mond en den neus te houden, maakten we een soort van masker.»

't Is een afschuwelijke nacht. Maar de Duitschers kunnen de Belgische linie niet bereiken.

De kommandant van den Franschen sektor, generaal Quiquandon, had aan generaal De Ceuninck verzocht door de Belgen een tegenaanval te laten doen. Deze moet advies vragen aan het groot hoofdkwartier en kreeg toelating een bataljon ter beschikking van de Franschen te stellen. Het 4de Grenadiers, van majoor Borremans, wordt daartoe aangevraagd.

Afl 35 Uitgever J. HOSTE, St-Pieterstraat, 30, Brussel Afl. 35
 “ Het Bloedig IJzerland ” Prijs: 30 centiemen

VERBODEN NADruk

WEKELIJSCH AFLEVERING

19 September 1920.

Welk een gehuil der vuurmonden, gansch den nacht door! De vijand beschiet de loopgraven, de wegen, de oevers van 't kanaal; de Ieperlee en de Kemmel beek... Overall loert de dood, door de bloeiende boomgaarden en de hagen waar de meidoorn geurt... langs de oevers der murmelende beek, en tusschen de bottende struiken.

Op stroo in huizekens liggen gewonden. Een scherpe geur van bloed en zweet en medicijn hangt onder de lage zoldering.

Een dokter verbindt kreunende lijdens en een aalmoezenier hoort biecht.

't Zijn alle tragische plaatsen nu... Ginds over de vaart ligt Bixschoote. 't Was een afgelegen dorp, in den laatsten tijd toch aan het tramnet verbonden. Men sprak er u nog wel van den zonderlingen pastor L..., die een aanzienlijk fortuin bezat en wiens grootste genoegen het scheen verscheidene malen in 't jaar de dorpsnotabelen aan zijn disch te nooden; bij die gelegenheid ontbood hij telkens een kok uit Ieper. En hij genoot als hij zijn gasten zag smullen, hoe meer hoe liever...; dan bewonderde hij als op een schilderij van Teniers, de begeerlijke, welgedane, blakende tronies, waar 't vet van de kin droop... Hij was het die hier 't gebruik invoerde van koekenbedeeling aan de kinderen bij de begrafenis van welgestelden; de kleinen moesten dan eerst naar de kerk komen. Te Bixschoote woonden ook enkele Stevenisten, waarover wij vroeger reeds spraken. We duiddien den oorsprong van de Stevenisten aan. In West-Vlaanderen waren er in 1811 vier pastoors, die weigerden het gebed voor den keizer te lezen, en hun parochianen keurden zulks goed. De bisschop van Brugge liet hen doen, en na hun dood verving hij hen door een bedaarden vreedzamen opvolger, die de meeste dorpelingen al spoedig het verzet tegen het verdrag van keizer en paus deden vergeten. Toch bleven enkelen halsstarrig weigeren en zoo kregen we ook in West-Vlaanderen Stevenisten. Te Passchendale waren er, toen de oorlog uitbrak, nog vijftig. Te Ardooie woonde een gezin. Elders ook leefden er als eenzaten, zelfs nog in Fransch-Vlaanderen als te Arneke en Quaad-Ieperen. Te Passchendale vergaderden ze veel

op de Mosselmarkt. In den tijd dat het onderwijs overwegend confessioneel was, hielden de Stevenisten de kinderen thuis, liever dan ze in de leer der oude kerk te laten opvoeden. Ze kenden doorgaans de basis van hun eeredienst niet, maar meenden dat zij de uitverkorenen waren. Ze leefden rustig en stonden bekend als zeer braaf volk.

Reeds eenigen tijd voor den IJzerslag, kreeg Bixschoote bezoek van ulanen. Ze waren per rijwiel en dwongen eenige dorpelingen met hen mee te gaan. Zoo kwamen ze ook in 't schoolhuis, bij meester August Deprez, die juist door 't rumoer uit zijn noenslaapje werd gewekt.

— Rad nemen en mit fahren! klonk het.

— Maar ik heb geen rad! antwoordde de onderwijzer.

Als hij meende zoo vrij te komen, vergiste hij zich toch, want de Duitschers wezen hem op een plaatje aan zijn deur, waaruit bleek dat hij consul van den Touring-Club was. En dan zou hij geen fiets hebben! Meester Deprez moest dus ook mee en 't ging nu over Steenstrate en Lizerne, naar den overkant van 't kanaal.

Onderwege stapte men af in een herberg. De waardinne moest bier tappen. De vrouw was zoo verbauwereerd, dat zij het schenkbord met de glazen pardaf uit haar handen liet vallen.

's Avonds overnachtten de ulanen op een hoeve. Ze staken den boer en zijn gezin op een voute, spreidden stroo over den vloer en legden zich neer, terwijl de burgers in hun midden moesten slapen. Deze mochten 's anderdaags weer huiswaarts keeren. Maar in Oktober 1914 ging 't anders toe. Den 21en, van 12 tot 2 's namiddags, vluchtte de gansche bevolking heen. Er waren toen Franschen op het dorp gekomen. En in de straten, de huizen, de tuinen werd er vreeselijk gevochten. Het geweldig bombardement verdreef dus de bewoners (1). Velen bleven achter de linie, anderen trokken Frankrijk in, waarheen er zich nog veel

(1) Nog in Juli 1920 vond men in een gracht een vrouw van Bixschoote, die zeker op haar vlucht daar voor de beschieting een schuilplaats gezocht had en er door den dood verpast was geworden. Gedurende 6 jaar dus werd het lijk niet opgemerkt. Bij haar overblijfselen lag een tasch met ongeveer 30.000 frank waarden.

meer begaven, toen de oorlog bleef voortduren (1).

En tot in April 1915 werd Bixschoote nog betwist door Franschen of Duitschers en menigmaal botsten in 't dorp de patrouille's der beide partijen op elkaar.

In die Oktobermaand waren ook Steenstrate, Lizerne, Noord en Zuidschoote en het grootste deel van Reninge ontruimd. Dat ging alles onverwacht en zeer snel, onder de granaten door.

De echtgenoot van den brouwer Jules Huige, van Steenstrate, was voor een lijkdienst naar Merkem gegaan; haar man wilde haar per gerij halen, mocht niet meer over de brug en plots werd het echtpaar voor vier jaar van elkaar gescheiden. De gebroeders Donk, meer bekend als Messys, die een stoommaaldenij bezaten over de brug van Steenstrate, lieten veel vee achter, en toen de beschieting wat bedaarde, gingen zij de arme dieren verzorgen. Ze hadden ze wel op stal moeten laten, want de soldaten hakten de hagen en dus de afsluiting der weiden omver en wie vermoedde dat het hier zoo zou toegaan als het geschied is! Men meende immers dat het maar een «kwade passage» was. De gebroeders bevonden zich dus weer thuis, doch daar bulderde het geschut opnieuw en haastig vluchtten ze voor de tweede maal heen; ze renden naar de brug van Steenstrate.

Daar lagen toen de «joyeux», de veroordeelden, die nu ten strijde werden gevoerd.

Men was wat zenuwachtig in de groep; de kolonel had zooeven eenige dier soldaten, welke wilden wegloopen, neergeschoten. De avond viel en men zag de twee burgers afkomen. Uit de Fransche loopgraven knalden schoten en de twee broeders Messys stortten dood neer. Men wierp dan hun lijken in de vaart en zoo stierven ellendig twee van de braafste, vreedzaamste lieden der streek.

Ja, 't was gevaarlijk voor de burgers, die heen en weer liepen. Ook hier werden ze gauw van spionage beticht. Te Reninge moesten allen, die gebleven waren, grijsaards, vrouwen en kinderen,

(1) Zonderlinge toestanden uit dezen roerigen tijd: meester Deprez van Bixschoote gaf geruimen tijd onderwijs aan uitgeweken kinderen op de Belgische school te Middelburg in Zeeland.

zoo wel als mannen, elken avond, van den Franschen kommandant in het kasteeltje van den heer Pieters komen, om daar te overnachten, want de officier beweerde, dat zij lichtseinen gaven aan den Duitscher. En toen nu na den aanval bij Steenstrate nog een boer tusschen Lizerne en Pijpegale gebleven was, kon het toch wel niet anders — altijd volgens de Franschen — of hij moest heel zeker een spion zijn en de landbouwer en zijn gezin werden dan ook «afgelhaald», zooals men het ginder zei, dat is weggevoerd en gevangen gezet. Dan geraakte men na eenige weken toch weer los.

Thans was de sektor van Steenstrate dus heelemaal in handen van de militairen, en zouden de bewoners slechts ruïnen en braak land terugvinden. De vroeger zoo kalme vaart, waar het zelfs in den druksten tijd nog gezagig toeging, werd een ware hel.

Daar aan den overkant der vaart, tegenover Boesinge, woonden op 22 April, zooals we reeds zegden, nog vrij veel burgers. Ze werden door den aanval zeer onaangenaam verrast. De kanonnen bulderden en de menschen, aan een gewone beschieting denkend, vluchtten in de kelders, overtuigd dat die storm wel spoedig over zou gaan. Maar dan snoof men ook den zonderlingen geur... En door de openingen zag men hoe de Franschen vluchtten. Sommigen liepen radeloos met de soldaten mee en vielen onder de granaten. De meesten bleven in hun schuilplaats. In een huis lagen de bewoners op den vloer naar adem te hijgen. Maar de wolk trok voorbij en eindelijk konden de ongelukkigen weer opstaan, ofschoon duizelig, met flauw, misselijk gevoel.

Daar waren eensklaps de Duitschers, de kerels, die zes maanden zoo dichtbij gezeten hadden, doch als mollen in den grond, ginds in hun geheimzinnig voorland, en welke men dus nooit zag.

Al met een keer waren ze daar nu, en huilend en brullend sprongen ze de woningen binnen, met flonkerende oogen, gloeiend wezen, 't geweer en de bajonet vooruit geheven.

— Fransozen! bulderden ze.

— Er zijn geen Franschen! klonk het angstig, want eensklaps voelden de weerloozen het, hoe de dood hen beloorde.

De grauwen doorzochten het huis en dan lieten ze de burgers gerust, maar 's avonds staken ze allen bijeen onder één dak en den volgenden morgen moesten de dompelaars naar Staden en Isegem. Ze hadden nooit kunnen besluiten hun doening te verlaten en plots waren ze nu in bezet gebied, door een onoverschrijdbaren muur van de bondgenooten en Belgen gescheiden.

Ook Boesinge was nog bewoond, al had reeds menige burger die trouw aan eigen grond en goed en have met den dood of verminking moeten bekopen, want 't Duitsch geschut reikte gemakkelijk tot hier.

Sommigen hadden in Oktober wel de vlucht genomen, maar waren teruggekeerd, omdat ze, ellende lijdende, liever ellende te verduren hadden thuis dan op den vreemde. In den vooravond van 22 April zag men eensklaps de Franschen vluchten. « De Duitschers zijn daar! » riepen de soldaten, verspreidend schrik en verwarring om hen heen, en ze sleurden reeds een deel der bevolking in hun paniek mee. Maar de Vlamingen bleven kalmer en wikten en wogen, want als ze wegtrokken lieten ze zoo veel achter, doch daar vernamen ze, dat de vijand het Sas en de brug bezette en al patrouilles naar dezen oever zond. En dan braakten de kanonnen hun vuur en 't regende overal granaten... Branden gloeiden in de lucht, de hemel zag rood van vlammen, daken stortten in, de bodem daverde, keien sloegen uit de straat op. « Ze schieten met vergiftig poeder! » ging het ontstellend nieuws. « Wie blijft moet er aan! »

En toen liep eensklaps ieder heen en 't was de wilde uittocht, de woeste vlucht van een gansch dorp, met het meevoeren van zieken, gebrekkigen, kinderkens... En als een bruischende stroom golfde die onstuimige menigte Poperinge binnen; men zag mannen in werkkleedij, zooals ze van hun akker waren wegge-loopen, vrouwen op klompen en met een blauw voorschoot aan, kinderen in nachtkleed, uit wieg of beddeke meesnaakt.

En weer eens beleefde Poperinge de miserie van een vlucht. Maar hier ook sidderde men bij de gedachte, dat de vijand kon komen en eveneens uit de stad vloden reeds velen heen.

Aan het kanaal, de Ieperlee en Kemmelbeek, liepen honderden koeien, geiten, schapen, varkens over het land. Velen werden getroffen en stierven onder alkellig gehuil. Sjacheraars slopen terug, eigenden zich het vee van anderen toe en verkochten het ginds achter het front.

Keeren wij nu naar het strijdterrein weer.

Een halfuur na middernacht (22 op 23 April), had generaal Wielemans, staf-overste, toen te Houtem, bij Veurne, waar het Groot-Hoofdkwartier zetelde, zich in betrekking gesteld met generaal De Ceuninck.

Hij bevestigde dat de bondgenooten een tegenaanval zouden doen. Onze artillerie moest dien zoo krachtig mogelijk steunen, verder zouden er reserves achter de 6e divisie en versterkingstroepen naar het bedreigde frontdeel gezonden worden.

Den ganschen nacht schoten onze batterijen op Steenstrate, waar men de huizen hoorde instorten, met het gerinkel van pannen, het geratel van steenen; stukken puin werden met geweld tot in de Belgische loopgraven geslingerd.

De 1e divisie kreeg bevel op te rukken.

Het 4e regiment zou op volle sterkte aankomen en dat stelde generaal De Ceuninck gerust. Hij haastte zich uit zijn twee regimenten karabiniers een groep te vormen, bestaande uit twee bataljons 3/2 en 4/1 onder majoor Constant, belast om achter den uitersten rechtervleugel de reserve te zijn voor de Franschen. Deze groep verzamelde bij Pypegale, halverwege Noordhoek en Zuidschote.

Om 2 uur 30 stapten ze daarheen, door een beschoten zone.

Tegen den morgen deed de vijand nieuwe pogingen om bruggen over de vaart te slaan, maar werd nogmaals door onze artillerie verhinderd.

Het bataljon Richard 4/2 karabiniers werd van Pypegale naar de Bernard-Plaatsbrug gezonden ter beschikking van kolonel Lotz, om zoo noodig aan een tegenaanval mee te werken en de Duitschers die over de Ieperlee geraakten, terug te werpen.

Om 2 uur 15 marcheerde het bataljon Richard van Pypegale naar de aangeduide plaats. De tocht was zeer moeilijk. De mannen gleden uit in het slijk, vielen

in granaattrechters, kiloogen en bromden. Rond hen floten de kogels, zonder dat men altijd nagaan kon, uit welke richting ze kwamen. Men hoorde ze tegen muren botsen of met 't geluid van regendruppels in een plas op den bodem terecht komen. Maar ze troffen ook wel een ander doel, een armen karabinier, welke met een gil neerstortte, of zonder kreet dood viel.

Bij den molen van Lizerne was het bataljon voorloopig op zijn plaats.

De molen is maar bij wijze van spreken, want zegende hij vroeger met het kruis zijner wieken de vreedzame streek, in Oktober 1914 hadden onze troepen hem gevelde, en hij lag daar neergebonsd,

in den zaligen vredestd de voerlui hier rustten.

Door de troepenbeweging van het 4/2 karabiniers slaagde men er in de verbinding met de Franschen eenigszins te herstellen, wat nu hoofdzaak was. De staf vernam met een zucht van verlichting dit nieuws. 't Waren juist de bressen, welke men zoo te vreezen had, die gangen, waardoor vijandelijke benden gleden, om dan met machinegeweren de tegenpartij in de flank en zelfs in den rug te bestoken, gelijk het in Oktober bij Tervate en Schoorbakke geschiedde.

Bij de ochtendklaarte zag de vijand die beweging. Omzichtiger moest men nu voortglijden.



De dorpsplaats van Bixchoote

verpletterd, als een nutteloos onding geworden. De eerste molen, die nog achter het front draaide, was die van Avekapelle bij Veurne, doch de overheden hadden naast den mulder gendarmen gestoken: men toonde immers zooveel wantrouwen jegens de Vlamingen.

In de molenberg van Lizerne was nu een schuilplaats gegraven, een donker hol, waar gewonden verbonden werden of in hevige smarten stierven, officieren orders schreven en estafetten er brachten en soldaten beschutting zochten tegen het vreeselijk vuur. Ook het gehavende, doorschoten huis stond er nog, en was vroeger herberg, met voor de deur den drinkbak voor de paarden, als

De gewonden bleven liggen. Aan verzorging was vooreerst niet te denken. Onverwacht sloeg de dood.

Er heerschte nog groote verwarring. Fransche territorialen doolden in de Belgische stellingen, zaten in onze loopgraven; grenadiers, karabiniers, zouaven liepen door elkaar; afdeelingen hadden geen orders, wisten niet waar zich te verzamelen.

En dan bleef de aanval der Franschen zoo herhaaldelijk aangekondigd, maar uit... De dag van 23 April was zeer kritiek. Het 4e grenadiers van majoor Borremans zou aan de bestorming deelnemen. De Fransche generaal Quiquandon meldde dat tien bataljons ze zouden uit-

voeren : zes in de richting Bixschoote, en vier, waarbij dat van Borremans, op Steenstrate-Sas.

Generaal Codet zou de operaties leiden. Onze artillerie moest eveneens steun verleenen. Batterijen van de 1^e divisie kwamen die der 6e versterken.

Onze troepen mochten echter niet elders buiten hun sektor hulp verleenen, want hun front was reeds te uitgestrekt, om het nog te verlengen. Wel kreeg onze staf order het eigen terrein kost wat kost te behouden.

Dadelijk bestreken onze kanonnen de vijandelijke linie van Steenstrate tot Pilkem.

Het 4^e linie verscheen onder bevel van kommandant Gauthier. Generaal De Ceuninck gelastte het op te stellen onder dekking van het beboschte land en alleen de mitrailleurs dadelijk voor te doen treden.

Om 10 uur liet generaal Codet eindelijk weten, dat hij zijn aanval zou beginnen, met twee bataljons Zouaven, gesteund door de Belgische troepen, welke echter nu niet meer die van Borremans zouden zijn, maar de groep van majoor Constant, het 3/2 karabiniers met drie kompagnies bij Pypegale, en de vierde in reserve in een boschje; het 4/1 karabiniers, twee kompagnies, in de loopgraven op 800 meter ten Westen van Zuidschote en de twee andere in de boschjes.

Van weerszijden gaf de artillerie geen krimp. Bij ons vielen er stik- en brisantgranaten.

Men wachtte nog steeds op den aanval der Franschen. 't Werd middag, zonder dat het bevel kwam. De Duitschers, die het bij Steenstrate ook zwaar onder het helsche vuur te verantwoorden hadden, bleven er toch aan hun posities gehecht.

Het bataljon Borremans had order dadelijk dat gehucht te bestormen, als het een terugtrekkende beweging bij den vijand bemerkte.

Generaal De Ceuninck zond een afgevaardigde naar zijn Franschen kollega Codet, om naar de redten van dat voortdurende uitstellen te vernemen. Deze antwoordde, dat alle noodige troepen nog niet aangekomen waren.

Om 3 uur weer bericht; in enkele minuten zal men beginnen. De batterijen versterkten het vuur, maar nauwelijks was dit geschied, of er kwam tegenbevel. Dus nog maar geduld oefenen.

Om 17 uur telefoneerde generaal Codet, dat de bestorming nu zeker om 18 uur plaats zou hebben en verzocht, dat alle stukken zouden geven wat ze konden. Het lawaai was onbeschrijfelijk.

En om zes uur begon de aanval.

De Zouaven verschijnen. Onze batterijen spuwen granaten naar alle aangegeven punten en zelfs nog zuidelijker in de richting Pilkem om er de Fransch-Engelsch operatie te steunen.

Men hoort geweerknallen, kogels fluiten over het land. De Zouaven moeten uit Lizerne vertrekken, om naar Steenstrate te stormen. Ze worden bestookt door de Duitsche stukken, machinegeweren en geweervuur der infanterie, die behendig opgesteld is.

Een bataljon Zouaven rukt vooruit, maar nauwelijks is het eenige schreden verder, of dooden en gewonden vallen bij hoopen neer en de anderen werpen zich ten gronde, sluipen in de Belgische loopgraven van het bataljon Richard (1^e kompagnie van het 4/2 karabiniers) of graven zich gejaagd wat in.

Een helsche storm loeit om hen heen, boven hen, doet den bodem daveren, velt boomen, splijt den grond open. En in drie uur vorderen ze geen stap meer.

Generaal De Ceuninck verneemt om 21 uur, dat de Zouaven zich niet uit Lizerne naar voren hebben kunnen brengen.

...En weer wordt het nacht... Raoul Magelein brengt orders... Hij moet aan den molen van Lizerne zijn... Te Pijpegale reeds is hij te midden van de verwarring. Hij vraagt een soldaat naar de richting... Slechts een gekreun is het antwoord... Raoul ziet dan, dat de ongelukkige het gelaat vol bloed heeft en een der dompelaars is, een van de vele gekwetsten die zich uit de hel wegsleuren en hulpe zoeken.

— De molen? vraagt hij weer...

Een zouaaf geeft als antwoord een soort geknor. Dan botst Magelein op een grenadier.

— Ik weet van niets, zegt deze. Is dat hier een boel! We moeten er allemaal aan! De Duitsch breekt door...

Daar stormen territorialen nader... Ze zijn geheel ontdaan, zenuwachtig, angstig... « Zitten de Duitschers hier ook? », vraagt er een. En zonder 't antwoord af te wachten, wijst hij naar het einde,

waar de vlammen flitsen en vertelt met bevende stem : « Daar zijn ze overal... Ze komen van alle kanten... omringen ons eer we 't weten. En mijn God, ik heb drie kinderen!... » De man snelt over het land weg... Van waar komen die territorialen? Uit den slag... Doch van welk punt? Is de vijand weer verder gerukt? Niemand weet het, maar dat onveilig gevoel van onbekend gevaar neemt toe. Raoul drumt door soldaten... Een granaat huult aan, slaat takken van de nabijstaande boomen. Ieder werpt zich ten gronde... Een slag, de ontploffing... Dan verder een snijdende gil. Maar niemand schenkt lang aandacht aan dezen kreet van een stervende... Elk heeft genoeg aan zich zelf. Thans is het die onbekende... Belg, Zouaaf, territoriaal..., straks komt de beurt aan een ander. Magelein krijgt eindelijk antwoord, sukkel verder, zijn motor voortduwend door het slijk, schreeuwend dan om plaats, onthaald op vloeken, bonzend tegen oververmoeide soldaten, die ondanks den overal loerenden dood, neergevallen zijn en slapen, nu brommend opstaan en zich meer terzijde neergooien, om toch weer rust te hebben en al die ellende te vergeten.

Dieper in 't Zuiden is de hemel hel rood... 't Is Ieper dat brandt, als een reusachtige toorts... Bijwijlen ziet men de vlammen opslaan en hoort men doffe slagen... Vlaanderen bloedt uit al zijn aderen... 't Is de roode, roode Lente...

Raoul kruipt een schuilplaats binnen, een donker hol, waar eenige kaarsen spookachtig branden met zacht wiegelen de vlam... Een stank van bloed, en zweet, en med'ijn grijpt hem aan de keel. De geschoorde zoldering draagt zakken aarde, en op 't stroo of in 't slijk liggen gewonden. Eenige brankardiers verbinden hen, terwijl ze nauwelijks plaats hebben om den arm uit te strekken. In den hoek hoort een aalmoezenier biecht. Een stervende reutelt in zijn doodstrijd, een van de koorts bezetene schreeuwt en raast... Raoul vraagt of het hier de molen is.

— Laat me gerust... ziet ge niet, dat wij de handen vol hebben! snauwt een Roode Kruissoldaat. En dan wat zachter : De molen is nog verder... Tot een karabinier : Gij hier uit, ge zijt niet gewond... het is hier een hulppost...

Raoul kruipt mee buiten, maar daar ook is de lucht bezwangerd met gas en poergeur... Nabij den ingang liggen gewonden op berrie's, herwaarts gebracht of op den grond tot hier gekropen. Ze kunnen nog niet binnen...

— Als ik niet seffens geholpen wordt, bloed ik dood! kreunt er een, wiens arm als een sluns aan den schouder hangt...

Magelein vervolgt zijn tocht... Eindelijk bereikt hij den molen en gaat het huis binnen. In de gelagzaal wemelt het van soldaten, meest gewond ook... Voor eenige dagen was het hier de wacht, maar toen lag de sektor ginds nog kalm. De ramen zijn met zaklinnen afgesloten. Op de toonbank ligt een stapel van allerlei uitrustingsstukken. Het buffet hangt scheef aan den muur en op den vloer liggen scherven van flesschen en glazen. En als een spotkreet met de menschelijke beschaving grijnst daar aan den muur de wet op de dronkenschap...

In de nevenkamer zijn officieren; op een ronde tafel hebben ze kaarten en papieren uitgespreid... Voor de schouw hangt half in scherven een spiegel en aan den wand prijkt nog het portret van een achtbaren Vlaming, die zeker tot de vreedzame familie van Lizerne's mulder behoorde...

Veilig is het hier niet. Het reeds zeer gehavende gebouw schommelt bijwijlen als een sleep in een stormende zee, maar men moet ergens binnen kruipen, om even den geest tot kalmte te dwingen en te beraadslagen over maatregelen, die een eind dienen te stellen aan de verwarring... Kogels botsen tegen de muren... hagelen op 't dak... en in 't ronde ontploffen al maar door granaten.

Raoul geeft zijn orders af en spoedt zich weer buiten. Vlug bukt hij zich, werpt zich dan ten gronde... 't Was of een groote vlieg langs zijn hoofd bromde... En nog dat gezoem, dat gefluit dan...

— De Duitschers schieten uit een andere richting.

— En zitten dichterbij.

— Ze zijn verder geraakt...

Magelein hoort die angstige opmerkingen... De 1e kompagnie 4/2 karabiniers, die in haar loopgraven ligt, wordt ook beschoten, uit Lizerne zelf... En het gehucht is toch door Franschen bezet... Wat is er gebeurd?

De kommandant zond een patroelje naar het gehucht; de mannen werden beschoten.

De kommandant stelde zich dan in betrekking met den Franschen officier in de volgende loopgraaf en vroeg inlichtingen; deze antwoordde, dat hij alle verbinding met zijn bataljon had verloren. Een andere patroelje, die naar de Fransche loopgraven ten Noord-Oosten van Lizerne gezonden werd, botste ook al op een vijandelijke afdeeling.

De soldaat Cosijns, die de mannen aanvoerde, doodde twee Duitschers en bracht een gevangene mee, een grooten kerel met een helm, die zonderling afstak bij den kleinen karabinier, welke hem nauwelijks tot den schouder reikte (1).

Weldra vernam men, dat de Fransche territorialen inderdaad teruggetrokken waren, een deel zakte naar onze stellingen af en verklaarde dat de Duitschers zich van hun loopgraven meester hadden gemaakt.

De bondgenooten waren bij Lizerne verrast geworden. Onder het hevige bombardement en zonder doeltreffende bescherming tegen het stikgas, hadden zij zich naast hun dooreengeworpen grachten in veiligheid gesteld, ten minste daar wat beschutting gezocht. Begunstigd door den nacht, gebruik makend van de ontzenuwing der Franschen en, naar men beweert, gehuld in de uniform van Fransche territorialen, hadden de Duitschers verwarring kunnen stichten en de posities rond Lizerne binnen dringen.

De 1e kompagnie van het 4/2 karabiniers werd nu in de flank beschoten. Eensklaps sprongen er Duitschers aan de uiterste rechterzijde in hun loopgraaf en namen er drie gevangenen mee.

De onzen — ze waren nog maar met weinigen van de kompagnie overgebleven — moesten nu terugtrekken, ten einde niet omsingeld te worden en gingen naar de Bernaerd-Plaatsbrug.

De 2e kompagnie geraakte eveneens in een bedenkelijke positie. De kommandant ontving geen enkel bericht over den nieuwen toestand, maar hoorde geweervuur en bemerkte een wanordelijke beweging in de omgeving, daar de andere kompagnie vluchtte. Hij ook zond een patroelje naar Lizerne en een andere

naar de Fransche loopgraven ten Noorden van het gehucht.

De verkenners bevestigden, dat de Franschen Lizerne verlaten hadden. De kompagnie werd hevig beschoten en was niet bij machte krachtadigen tegenstand te bieden, de territorialen tusschen de Belgen en den vijand liepen en zelfs in onze loopgraven de bewegingen kwamen belemmeren. De 1e kompagnie moest naar den weg van Zuidschote wijken.

De verwarring nam toe... allerlei afdeelingen wemelden door elkaar en een begin van paniek ontstond.

« De vijand! » klonk het. Woest brullend, reeds overtuigd van hun zegepraal, stormde eensklaps een Duitsch detachement uit Lizerne ten aanval. Het stootte op een peloton der 3de kompagnie van het 4/2 karabiniers; het groepje Belgen weerde zich geweldig, greep den tegenstander aan in een woest gevecht van man tegen man, maar wat kon het verzet van enkelen baten? En over dooden en gewonden sprongen de keizerlijken met een wild « hurah » verder. 't Waren meest studenten, jonge, forsche kerels, die evenals de hoogeschoolmannen van Oktober 1914 naar de eere dongen den weg naar Frankrijk te banen. Ze botsten nu op een ander peloton van de 3de kompagnie en hetzelfde tooneel speelde zich af. Allerlei soldaten liepen ginds doelloos over het veld, gescheiden van hun officieren, zonder leiding dus, en met het angstig gevoel, dat er een ramp gebeunde en de vijand doorbrak.

Als er niet dadelijk een dam opgeworpen werd tegen den grauwen stroom, dan zou deze voortbruischen naar Woesten en Zuidschote, de brés verwijden, en de gansche linie der onzen meespoelen.

Majoor Richard trachtte de troepen te vereenigen. Met een officier der Zouaven slaagde hij er in een eerste barrikade te vestigen, een linie van 400 of 500 man.

't Waren doorengemengde Zouaven, karabiniers en grenadiers.

Majoor Borremans zond zijn eenige kompagnie naar den molen van Lizerne, om een aanval van dien kant te weerstaan.

De afdeeling van Richard sloeg de aanvallers af, de oversten hadden de mannen weer vast in de hand; de vijand vorderde niet meer. Richard gaf dan

zelfs bevel te chargeeren. Met de bajonet vooruit, sprongen Zouaven, karabiniers en grenadiers op de Duitschers in. Een vreeselijke botsing, maar de tegenpartij hield niet lang stand en vluchtte naar Lizerne terug.

De bondgenooten achtervolgden hen, doch op 100 meter van het gehucht barstte een hevig mitrailleurvuur los; de vijand ontzag niet met de Zouaven en Belgen ook eigen mannen neer te vellen, als hij maar den aanvaller weerhouden kon.

En in dit gehuil van kogels, raakten de onzen niet verder. Ten einde niet geheel vernietigd te worden, moesten ze dus rechtsomkeer maken.



De Kerk van Bixchoote tijdens den slag van Steenstrate, April 1915
In 1918 was zij geheel verdwenen

Zonder de hulp van nieuwe troepen, zou men Lizerne niet aan den vijand ontworstelen.

Intusschen had de tegenstander ook in de richting van den molen pogingen aangewend om op te rukken. Er hadden worstelingen plaats van man tegen man. 't Ging er vreeselijk toe. De tegenstanders grepen elkaar aan met de bajonet, sloegen met geweerkolven, maar de onzen hielden stand en deden alle aanvallen mislukken.

Het terrein was met lijken en gewonden bezaaid.

Ja, 't was wel de voorspelde roode Lente.

Luitenant Donnay de Casteau van de grenadiers werd door een kogel neergeslagen, toen hij op de wijze, als vroeger bij Tervate, majoor d'Oultremont, zijn grenadiers aanvuurde en zelf daarbij alle gevaar trotseerde.

Vier dagen te voren had de Koning hem tot ridder in de Leopoldsorde verheven voor daden van moed.

Een derde vijandelijke afdeeling was rond drie uur dien morgen een loopgraaf genaderd, waar twee pelotons van de 4e kompagnie van het 4e bataljon grenadiers lagen. Op 't oogenblik dat deze 't vuur zouden openen, staken de anderen de handen omhoog en riepen ze: « Kamarad! » als om zich over te geven.

(1) Naar « Steenstrate » van Willy Breton.

we sommige bijzonderheden ontleenen :
« Men zou al de daden van heldhaftigheid willen aanhalen, van toewijding, van opoffering, waarvan Lizerne en omgeving het tooneel waren. Maar de meeste zullen helaas onbekend blijven.

Een jonge korporaal, leerling van het konservatorium van Luik, bezat een prachtige stem. Dikwijls vroegen zijn kameraden hem te zingen. Als soldaat was hij een voorbeeld voor allen. Dezen nacht had hij zijn gewonen, hoogen moed betoond. Reeds trok de gedecimeerde vijand voor de heldhaftigheid der onzen terug, toen een granaatscherf den Luikschen korporaal aan het hoofd trof. Hij wankelde; bloed stroomde over zijn gelaat. Maar hij wilde niet verzwakken. Met zijn zakdoek maakte hij een verband voor de wonde. Hij sloot allen af, die hem wilden helpen en bijna boos, riep hij : « Ga, vechten, vrienden. Bekommer u niet om mij, 't is niets ! Luister, ik kan nog zingen. »

En tegenover de deinzende Duitschers, richtte hij zich op, ofschoon zijn krachten reeds afnamen en hief hij voor de laatste maal zijn geliefkoosde melodie aan, het beroemde air van « Tosca ». Gansch zijn ziel trilde en weende. Nooit scheen zijn stem schooner en zuiverder. Maar eensklaps brak ze in een snijden den gil :

« Je meurs désespéré ! Je meurs désespéré ! »

De heldhaftige soldaat kon niet meer. Een rilling liep over zijn lijf. In een bovenmenselijke poging hechtte hij zich aan den wand van aarde slijk; hij wilde niet vallen. Zijn stem was slechts als een gefluister.

« Et je n'aimais jamais autant la vie ! Autant la vie ! » (En nooit beminde ik meer het leven).

Dan gleed het lichaam op den bodem van de loopgraaf. De wakkere Luikenaar was niet meer.

Tot deze zelfde kompagnie behoorde een grenadier, van wien alle naaste verwanten te Dinant vermoord waren : zijn ouders, zijn vrouw, zijn kind. Zwijgend en woest had hij overal als een leeuw gestreden. Nooit was een Duitscher onder 't bereik van zijn geweer geweest of hij schoot hem neer. Maar dat was hem niet genoeg.

Soms knerste hij de tanden, om met een verwensching te roepen :

« Ik moet er een grijpen en hem worpen als een varken ! »

Hij was de man voor alle gevaarlijke zendingen en de doodgraver der kompagnie. Niets bond hem nog aan 't leven. Had hij niet alles, alles verloren ? Twintig maal reeds was hij als door een wonder aan den dood ontsnapt. Als men hem tot voorzichtigheid aanmaande, werd hij boos.

« Wat kan 't mij schelen te sterven, als ik hun vel heb ! »

Dien nacht had hij geweldig gevochten en het werk van vier gedaan.

In de volle worsteling zag men hem zeker oogenblik uit de loopgraaf springen, als door zinnelooze woede aangegrepen. Dan keerde hij terug met in zijn klauw een Duitscher, die meer dood dan levend was.

Zijn luitenant, die de zoo dikwijls uitgebrachte bedreigingen kende, snelde naar hem toe. Dan zag hij dit ongelooflijk schouwspel.

« Over den licht gewonden Duitscher gebogen, die hem dankbaar toelachte, liet deze vreeselijke en woeste grenadier, wiens vrouw en eenig kind te Dinant vermoord waren, en die zelf van dorst bezweek in de door stikgas vergiftigde atmosfeer, zijn tegenstander de laatste druppels koffie uit zijn gourde drinken. »

Het was nog maar drie uur in den morgen..., alles had zich dus snel afgepeeld... Raoul Magelein stond nu aan Pijpegale, een gehuchtje, nog gedeelt door hoog geboomte. Hij wachtte, begrijpend, dat men zijn diensten noodig zou hebben... Ontroerd luisterde hij naar al het geweld, dat ginds wat Oostelijker klonk, het schieten, de ontploffingen, maar bovenal die woeste, menschenlijke stemmen, gelijk gehuil van wilde dieren... Eensklaps ontstond dicht bij hem een hevig lawaai... Men riep, tierde, schoot... Een gedaante vloog hem voorbij, roepend : « De Duitschers zijn hier ook al ! » Raoul trok zijn revolver... Hij moest nu medestrijden, zijn leven verdedigen, of zijn vrijheid... Op dezen stond zag hij plots twee beelden : zijn moeder en Nancy. En't gevaar dreigde, dat ze hem van hen wegsleuren zouden, over de vaart, dwars door België, naar de barre kampen van Duitschland...

Hij snelde naar de worstelende groep. Een lange, grauwe kerel voerde feldgrauen aan... Raoul mikte en schoot hem neer... Ook andere Pruisen vielen met gillenden doodskreet... 't Was een korte strijd... De overlevenden staken de handen omhoog en gaven zich nu over, en 't bleek dan gelukkig, dat slechts enkelen der onstuimigsten tot Pijpegale waren geraakt. Toch verbreidden gevluchten het bericht dat het gehucht ook genomen was.

't Werd nu een wijle stiller; maar van de rookende vlakte steeg gekerm op. Terwijl een nieuwe lentedag geboren werd, lagen daar zooveel jonge mannen uit te bloeden, te sterven onder de hevigste smarten. Magelein werd eensklaps zeer droevig; tranen welden in zijn oogen. In de eerste oorlogsmaanden had hij aan hevige gevechten deelgenomen, maar daarna was hij buiten den eigenlijken strijd geweest. En nu stormde het in hem : « Ik heb een mensch gedood ! » Raoul bekeek het lijk van den Duitscher, dien hij geveld had. Hij lag daar in een plas bloed. De kogel had zijn schedel verbrijzeld. 't Gelaat was afzichtelijk... « Ja, daartoe drijft men ons », mompelde Magelein ontsteld. « Maar wie... wie ? Gij, Duitschland, gij, die ons in uw oorlog sleurde... Wat doet gij hier met uw troepen ? Met welk recht moordt gij in de bloem van ons volk. »

Met een gruw wendde Raoul zich af... Vlaanderen, daar om hem heen, was weer een hel geworden...

— Estafet ! klonk het...

Een officier, die boodschappers zocht overhandigde Raoul een briefje.

— Naar Elverdinge ! gebod hij. En zoo vlug ge kunt ! Spoed u...

Te Elverdinge was het Groot-Headkwartier der Franschen.

Raoul reed heen, op den zwaren tocht door al die verwarring, en gewemel van mannen, wagens, stukken, auto's, paarden, muilezels, vluchtelingen met troepen vee.

Kolonel Lotz had bericht gekregen van den toestand en vroeg dadelijk versterking aan generaal De Ceuninck. Het was toen half vier; in een half uur had er zich veel afgespeeld. De bataljons van majoor Constant rukten op en stelden zich op 800 meter ten Noord-Westen van Zuidschote. Ook het 4e linieregiment

kreeg bevel om op het eerste sein tusschen te komen.

Uit het Groot-Headkwartier der Franschen te Elverdinge, meldde men, dat er een aanval voorbereid werd op Lizerne en Steenstrate, door drie bataljons en een andere op het Sas.

Ondanks het maar altijd voortdurend bombardement, dat niet in hevigheid afnam, hielden de zwakke troepen voor Lizerne flink stand.

Om 7 u. 30 ontving generaal De Ceuninck een bericht, dat hem woedend deed uitroepen :

« Ha, die bandieten, die bandieten, die ellendelingen ! »

Kolonel Lotz telefoneerde, dat afdeelingen Duitschers de grijs-blauwe jas aangedaan en de politiemuts opgezet hadden van de Fransche territorialen, en zoo uitgedost, aan loopgraven werkten, langs den weg van Lizerne naar Steenstrate.

Generaal De Ceuninck lichtte de andere troepen in over deze schandelijke list, teneinde hun tot voorzichtigheid aan te manen en liet dan een batterij haar vuur op die verraderlijke elementen spuwen. Granaten en schrapnells regenden er neer en richtten er een vreeselijke slachting aan. De niet getroffen mannen vluchtten in wanorde heen.

Generaal De Ceuninck nam zijn verdere maatregelen, deed een bataljon rukken en beval twee kompagnies stelling te nemen op den Oostelijken zoom der boschjes ten Westen van Zuidschote. Het overige deel van het 4e moest als reserve bij Noordhoek blijven.

De in wanorde verstrooide afdeelingen werden weer verzameld. En nu verwachtte men den grooten Franschen aanval.

Even voor half negen liet generaal Codet aan den staf der 6e divisie weten, dat de beweging dadelijk aanvangen zou. Hij verzocht de Belgische artillerie krachtadig Lizerne te laten beschieten. Dit verzoek werd onmiddellijk ingewilligd.

De aanval begon. De vorderingen zouden maar traag zijn. Een uur later meldde de afgevaardigde officier bij Codet, dat het Fransche front tot halverwege Zuidschote en Lizerne vooruitgeschoven was. Maar nu eerst kwam de hevige

weerstand van den vijand. In 't gehucht had hij veel machine-geweren opgesteld en deze zaaiden hun kogels in de rangen der Franschen. Geen voet gronds was veilig.

Een echte hagel sloeg neer. En de troepen der bondgenooten werden in hun vorderingen gestremd. Men besloot nog meer voorbereidingswerk te leveren door het geschut.

Generaal Codet nam zich voor om 14 uur een nieuwe bestorming te wagen.

Men maakte een plan op om Lizerne van het Noorden uit aan te vallen. Het bataljon Constant zou hiertoe meewerken.

Weer kwam een stortvloed van projectielen op Lizerne en Steenstrate neer en de tusschenruimte tusschen beide.

Om 14 uur vertrokken de Franschen in volmaakte orde; weer werden ze op hevig Duitsch vuur onthaald. De granaaten beploegden het land. Een artillerie-officier telde in een weide bij zijn stukken meer dan dertig granaatfretters van 150 en 210, dus was ook de beschieting zeer hevig tot binnen de opstellingsplaats van ons geschut. Boomen langs de wegen braken als stokken af. Lizerne en Steenstrate vlamden.

«De toestand is verschrikkelijk», noemde een strijder. «Wij bezwijken van honger en vooral van dorst. De gassen verstikken ons. Men ademt niet meer, men reutelt. Geen druppel water te vinden. Rond ons is er alleen slijk. Tevergeefs tracht men een zakdoek nat te maken om oogen en mond te beschermen. Een van ons stelt voor om op een akker rapen te halen. We snijden die in schijfjes... en leggen deze op de oogen of verkauwt ze langzaam. 't Is toch wat vochtigs... en 't verkwikt ons een weinig. De vijand gebruikte nogmaals een helsch middel: hij spoot een vocht naar onze linie's, dat zich op den grond in stikwallen verspreidde.

Lijken, gewonden, versmachten, stervenden vullen de loopgraven.»

O, ontzettend wordt de toestand! Overal grijnst de verschrikking, het afschuwelijke monster van den dood... Het geknetter en geknal, het gebrul van machine-geweren, het gehuil der Duitschers, dat alles verdooft, het geschrei van gebroken, verminkte, opengescheurde jongens... Men moet in de loopgraven de

dooden op de borstwering hijschen, om ruimte te hebben voor het strekken van den arm in de verdediging... Daar staan er velen, bespat met het bloed van makers..., het gelaat verwrongen, de oogen vol van een als waanzinnigen glans...

De verbindingen met de achterhoede zijn verstoord en men kan geen lijdens vervoeren... Zij, die naar het front trekken moeten zich wagen door een gordijn van vuur... Reservetroepen, haastig aangebracht, graven zich verder in de akkers in... Velen zijn van de nieuwe lichtingen, zagen nimmer den krijg en nu en dan verheffen zij 't hoofd en staren verdwaasd, verstomd naar het geweld ginder voor hen. Inabri's liggen de gewonden tegen, gedeeltelijk op elkaar; er zijn zoo weinig schuilplaatsen en al maar door blijft de stroom van verbrijzelde mannen vloeien... 't Is als in de vreeselijke dagen van den IJzer-slag...

En de Franschen vallen weer aan... Rekruten van 1915, bij het 418e regiment ingetijld, ontvangen den vuurdoop.

Het Belgisch bataljon Constant is onder hen vermengd...

De verliezen zijn zwaar, toch houdt men stand.

Luitenant-kolonel Barraud, die den aanval leidt, wordt gedood; ook zijn vleugeladjutant.

Tusschen 14 en 16 uur zijn er afdelingen, die het brandend Lizerne voorbij trekken, en al het Noorden op Steenstrate rukken.

Duitschers loopen over, de handen omhoog gestoken. Een groep wordt door eigen mitrailleurs neergeveld, blijkbaar daarvoor opgesteld, want de keizerlijken mogen zich niet gevangen geven.

Om 16 uur schijnen de bondgenooten slechts honderd meter meer van Steenstrate.

En toch zijn de Franschen nog niet meester van Lizerne al omringen ze het van drie zijden.

Er is een oogenblik verwarring over dit punt.

Majoor Constant stelt persoonlijk een onderzoek in. Een officier van het 4e Zouaven bevestigt hem, dat de vijand nog steeds meester is van het eerste gehucht en er over machine-geweren beschikt. En zelfs trachten Duitschers

weer tusschen Lizerne en den molen te dringen.

De Fransche aanval stuit. De avond begint te vallen. Er is dus nog altijd dreiging aan onze likerzijde.

Een kompagnie van het bataljon Havenith waakt daar.

Te 22 uur bericht men dat Lizerne geheel ingesloten is. Alles schijnt dus gunstig.

En weer daalt de nacht...

De grenadiers werden afgelost door

Ze kruipen een voor een naar de loopgraaf waaruit ik mijn afgematte soldaten en luitenant Paternotte laat vertrekken.

Het is nu heelemaal licht, het is 7 u. 30. Bij mij zijn nog de eerste sergeant Harry en mijn dappere Van Iseghem. 't Is onze beurt om te vertrekken. Maar het schijnt of ik me niet bewegen kan. Ik zou willen slapen en alles vergeten. Ik voel den honger niet meer, welke mij daar straks zoo folterde. En dan vuurt een Duitse mitrailleur over de loopgraaf, die we



De Sint-Maartenskerk van Ieperen vóór haar geheele verwoesting

het 3de voetvolkregiment (1e divisie). De afmatting van de verdedigers was ontzettend.

«Wij brengen den derden nacht in den slag door zonder rust, zonder slaap,» teekende kapitein Peffer aan.

«Om 3 uur 's morgens, den 25n vernem ik, dat het 3e linie ons aflost. Het wordt reeds dag, als ik inderdaad mannen van dat regiment in een rapenveld bemerk.

moeten verlaten. Eindelijk doe ik een sprong en kom ik in het rapenveld terecht. Ik kruip tot aan een granaatrechter, waar ik twee gewonden vind, die ik zoo goed mogelijk troost.

Tot overmaat van smart begint de Duitse artillerie weer. Ik sleur me met inspanning van alle krachten tot aan den molen, of wat er van den molen overblijft.

In een naburige zaal, die door scher-

ven doorzeefd is, liggen een twintigtal gewonden te zieltogen.

Bij hen is een aalmoezenier. Ik vraag hem een sigaret en strek me uit om te slapen. Maar de aalmoezenier zegt me, dat er in de naburige kamer een gewond officier ligt; ik sta op en vind mijn luitenant Paternotte, ernstig getroffen. 't Was de eenige officier, waarover ik beschikte. De andere, luitenant Robert, was den vorigen dag gekwetst. Hij is in het hospitaal te Linde, waar ik hem nog in leven vind, een kogel heeft zijn rechterlong doorschoten.

Om 1 uur in den namiddag bereik ik het kantonnement. Ik heb geen slaap meer, maar fellen honger, en terwijl ik eenig voedsel verslind, hoor ik blij gelach om mij heen; een kameraad vertelt me, dat het Zondag is. »

Het 3e linie was dus nu op het front, onder bevel van luitenant-kolonel Mahieu. Het regiment telde vijf bataljons. Het 4e bezette de omgeving van Pypegale. De Fransch-Belgische aanval van den 24n zou in den vroegen morgen van den 25n voortgezet worden.

Om 4 uur openden de Fransche batterijen het vuur, maar granaten kwamen in de loopgraaf van het 5e bataljon van het 3e linie onder majoor Debruyne terecht. Men kon die vreeselijke vergissing dadellijk herstellen.

De aanval mislukte spoedig. Generaal Codet schorste hem op. Men kreeg Fransche versterkingen en achtte het beter tot den volgenden dag te wachten.

Een afgevaardigde der Engelsche ruitrij-divisie van generaal De Lisle meldde, dat Britsche kavallerie achter de rechterflank der Belgen een linie kwam bezetten, om in geval van nood bij te springen.

De 3e kompagnie genie maakte intusschen verdedigings- en beschermingswerken voor manschappen en machinegeweren. De koene soldaten moesten onder een hevig vuur arbeiden en negentien man werden gedood of gewond. Kommandant Boël, korporaal Hermesse en de pionier Bamps werden voor hun heldhaftig gedrag aan de dagorder vermeld; drie officieren, de bataljons-geneesheer en 31 onderofficieren, korporaals en soldaten kregen een eervolle vermelding op de dagorder der divisie.

Ook het bataljon genie der 1e divisie kwam hulp bieden, daar de taak te overweldigend werd.

De Duitschers voelden zich niet meer gerust. Hun offensief scheen al te mislukken. De voorhoede was in Lizerne gevaarlijk. De Belgen hadden al hunne stellingen behouden, de Franschen zaten stevig in hun nieuwe, het terrein was in flinken staat van verdediging en men verwachtte versche troepen.

De vijand kon echter nog trachten zijn slag verder te slaan.

Dien Zondagnamiddag (25 April) toonde hij weer bedrijvigheid. De artillerie nam in kracht toe. Onze loopgraven werden hevig bestookt. Het geschut antwoordde kloek. De reserve-troepen kregen bevel zich gereed te houden om die der eerste linie bij te springen. Men waakte dus om elke verrassing te vermijden.

Het 3e linie weerstond even heldhaftig als de voorgangers den stortvloed van projektielen. En toch vertoefde het ook in een hel. Gansche gedeelten loopgraaf werden omgewoeld en de stikgassen walmden rond. De verliezen stegen snel, en in vollen dag kon men de gewonden nog altijd geen hulpe brengen. « Wij waren nauwelijks eenige uren in de loopgraven waar we de grenadiers afgelost hadden, of de gansche positie werd aan een hevig bombardement onderworpen, en nog vraag ik mij af, hoe wij er aan konden weerstaan en levend uit geraakten. Een enkele granaat, die midden in de loopgraaf terecht kwam, vernietigde een deel van mijn kompagnie! de kommandant was gewond, een onderluitenant gedood, drie onder-officieren, vier korporaals en meer dan twintig man bezweken of lagen ernstig getroffen. » schreef korporaal De Groote.

De mitrailleur Follart Achille vertelt, dat men zich geen oogenblik bloot geven kon, zonder het doelwit der Deutsche kogels te zijn. Zijn kamaraad Pierquin krijgt een kogel in de hand, die hij even op de borstwering legt; sergeant Simonet wordt in het voorhoofd getroffen bij het vuren door een schietgat; een granaat ontploft en kapitein Clinckemaillie valt 17 maal door scherven getroffen. »

In zulk een hel moest het 3e linie stand houden; en het deed het. Luite-

nant-kolonel Mahieu kon melden, dat al de posities gehandhaafd bleven. 's Avonds deed de tegenstander een aanval en het 3e moest een zwaren tol betalen. Het sloeg echter de bestorming af. En toen de nacht neerzonk, en de vuurpijlen weer flitsten, maar de kanonnen als vermoed een wijle zwegen, haalden brankardiers arme gewonden weg.

Maar was het hier nu wat stil, ginds in den Iepenschen uitsprong donderden dan de kanonnen voort. De Engelschen leverden er al die dagen ook reeds een zwaren strijd bij Sint-Julien, Lange-mark, Zonnebeker, doch wisten evenmin van wijken. De Duitschers schetterden over gansch Europa hun zege uit en verhieven eenige hoeven, herbergen en gehuchten, welke zij veroverd hadden, als de boerderij Van Heule (later Shelltrap-farm genoemd), het Pappotje, Veldhoek, 's Graventafel, Polygoon, in hun berichten tot dompen. Eveneens op dit front walmden het helsche stikgas; het werd uit cylindere gepompt en oprijzend in wolk — op haar maximumpunt, zeven voet hoog — had het in twee minuten den afstand tusschen beide linies afgelegd. Het liep dikst op den grond en vervulde iedere kloof of iedere spleet in de loopgrachten. De Britten wisten nog niets over de samenstelling van dat gas of van hulp ertegen, maar de natuurlijke zucht naar zelfbehoud uitte zich. Een natte neusdoek rond den mond gebonden, gaf toch wat hulp, en het bleek best ter plaatse recht te blijven staan.

Er was doodsgevaar in 't wegloopen, en daarom te meer waren er voor Steenstrate veel Franschen gevallen, want bij zware ademhaling en hijgen zoog men het gift diep in de longen. De Duitschers hadden misprijzend met het leger der Engelschen gespot, maar de mijnwerkers van Zuid-Wales en Noord-Engeland, de boeren en de ambachtslieden van de Schotsche Laaglanden, de schaapherders en de stalknechten van de Hooglanden, de schrijvers en de winkeliers van Londen en de provinciesteden, hielden nu stand tegen alle verschrikking in; ze werden aangeleid — en dikwijls schitterend aangeleid — door mannen, die weinige dagen voordien kooplieden waren, of advokaten of bouwmeesters (1)

(1) John Buchan-Callewaert, Ieper.

Zonnebeker viel, maar Ieperen bleef behouden.

Doch ook bij Steenstrate keerde het geweld spoedig terug. Kort na middernacht brak weer een helsche beschieting los. « Weldra was de atmosfeer zoo met vergif bezwangerd, dat er mannen a's een massa ineens stortten en bloed braakten », schreef kommandant Willy Breton. « Gelukkig dreef een bries de pestwalmen spoedig heen. »

Zoo werd het 26 April.

De Fransche generaal Deligny bereidde een aanval op Lizerne, Steenstrate en het Sas, waaraan Belgische troepen zouden medewerken.

Eerst moest onze artillerie de talrijke voelbruggen bestoken, door de Duitschers over het kanaal geslagen.

Onze infanterie zou Steenstrate bestormen. De vliegers kregen order zich goed op de hoogte te stellen van alles, wat er bij den vijand voorviel.

De grenadiers moesten na hun korte rust ten Westen van Molenhoek verzamelen.

De aanval was op 14 uur bepaald, maar werd nog één uur verdaagd.

De kanonnen vuurden echter geweldig op allerlei gewichtige doelpunten.

Aviateurs regelden en verbeterden het geschut. Sommige kanonnen bestookten Kippe, om den weg af te sluiten voor Deutsche versterkingen, welke uit het woud van Houthulst kwamen.

Om 3 uur brak de Fransch-Belgische aanval los. De troepen stormden hardnekkig vooruit en bereikten de ruïnen van Lizerne. Men hoorde slechts kanongebulder en mitrailleurgeklapper en gevechtvuur. Weldra mengden de zware batterijen van Bixschoote hun stem in dat helsch gedonder.

Andere afdeelingen drongen tot in de naaste omgeving van Steenstrate door. Daar werd het gevecht geschorst.

De staf oordeelde de vorderingen voldoende.

Het bataljon Constant, dat geheel op was en waarvan men te veel geëischt had, mocht nu in rust gaan.

Er brak een kalmere nacht aan en men kon het 3e linie van levensmiddelen voorzien, waaraan de dappere mannen schreeuwende behoefte hadden.

De vijand bepaalde zich tot bombardementen: en nam gedurende een uur Noordschoote onder vuur.

De Franschen waren meester van het Sas en van Lizerne, ofschoon aan den zoom nog Duitschers stonden. Men had dus goede hoop den volgenden dag de suksessen in een volkomen overwinning te doen verkeeren.

Generaal Codet besloot met een regiment Steenstrate van 't Noorden en met een ander uit 't Zuiden aan te vallen, en zoo deze beweging slaagde, zou men Lizerne van zelf in de macht krijgen.

Onze artillerie moest daarbij weer krachtigen steun verleen.

Om 7 u. 5, den 25en, begon ze Steenstrate te beschieten en wekte een paniek onder de troepen, welke de tegenpartij naar de brug zond. Tegelijkertijd vielen de Franschen aan.

Om 10 u. 30 waren de Zouaven geheel meester van Lizerne, behalve eenige huizen, waaruit de Duitschers nog machinegeweren lieten vuren.

Om 15 uur volgde een nieuwe storm.

Om 16 uur was te Lizerne geen enkele Duitscher meer, 't zij de vele lijken tusschen de ruïnen en op straat. Men leidde er veel gevangenen uit. Maar Steenstrate kon nog niet genomen worden. De Duitschers wilden kost wat kost meester blijven van het bruggehoofd, al werden ze tot aan Boesinge van den Westelijken oever van het kanaal verdreven.

Het 3e linie dat nu drie dagen in de gevaarlijkste stellingen stond en zware verliezen had, werd door grenadiers afgelost. Het bataljon De Groote, een van het 4e linie, had een vierde van zijn effectief verloren.

Er werd nu besloten, dat de Belgische troepen geen deel meer zouden nemen in het offensief, maar als steun aan de linkerflank der Franschen moesten blijven. Ons geschut daarentegen zou de bondgenooten op de krachtigste wijze steunen.

Den 28en had er om 15 u. 30 een aanval plaats, waaraan het 135e, het 418e en het 290e deelnamen.

't Was een verschrikkelijke botsing, te midden van een oorverdoovend geweld. De Franschen sprongen voorwaarts, namen een eerste loopgraaf, drongen over gewonden, dooden, en vielen dan in een

vreeselijken kogelregen van mitrailleurs. Hun rangen dunden schrikbarend, compagnies smolten weg en eindelijk moesten de onverschrokken strijders zich ingraven op 500 tot 600 meter van hun doel.

Het 135e vooral had erg gebloed. Kolonel Audiat-Thierry sneuvelde, evenals twee bataljon-chefs en talrijke officieren, die hun mannen aanvoerden.

Den 25en had men dit regiment met vrachtauto's aangevoerd, om de brigade Codet te versterken en samen te werken met het 4e Zouaven en het 418e voetvolk regiment.

Kapitein Baledent nam na den dood van den kolonel 't bevel over, maar sneuvelde insgelijks. Tot 10 Mei verloor het 135e, 884 man en 24 officieren. 's Avonds zag men vreeselijke tooneelen. Van alle zijden droeg men gewonden naar de hulpposten der 6e divisie. Anderen kwamen er heen gekropen. Men kon ze niet allen helpen. Velen bezweken onder hevig lijden. Men vroeg hulp aan den geneeskundigen dienst der 1e kavaleriedivisie en liet dokters, ziekendragers en rijtuigen komen. En zonder ophouden vloeide de stroom van verbrijzelde, lijdende, stervende mannen naar de dorpen achterwaarts.

« De verbeelding gaat boven de werkelijkheid van de tragische en vreeselijke tooneelen », zoo vernam kommandant Willy Breton van een ooggetuige. « In hulpposten, die door de nabije ontploffingen met ineenstorting bedreigd werden, en waar slechts plaats was voor enkelen, hoopten zich nu 30 of 40 gewonden op, met bloed bekleet en soms vreeselijk verminkt. De toewijding der onzen was bewonderenswaardig. »

De Duitschers waagden intusschen een tegenaanval, die voorbereid werd, op den morgen van den 29en door het gewone, hellsche bombardement. Er vielen veel slachtoffers: manschappen en officieren, als onder-luitenant Lepas, die op den slag dood was, onder-luitenant Tonneau, welke bij aankomst in het hospitaal overleed.

Ons geschut trachtte de hellsche machinegeweren uit Steenstrate te verjagen, maar 't bleek geen licht werk, want daarop stuitten onze pogingen af, om het bruggehoofd te vermeesteren.

Na een beschieting tot 6 uur 's avonds, liet generaal Codet opnieuw zijn troepen los. Men vorderde over enkele loopgraven, versterkte ze, verdedigde ze ook den 30en, maar Steenstrate bleef nog aan den vijand, die elke bestorming brak door een moorddadig bombardement. En reeds een week nu worstelde men op het met bloed gedrenkt en in een slijkpoel veranderd terrein, om eenige meters grond, om een kleine brug van een even klein kanaal, om dit verloren hoekje, waar acht dagen geleden de boeren nog op den akker werkten en hun vee weid-

den, onbekommerd voor eenige schoten nu en dan, en overtuigd, dat het hier wel nooit erg zou worden. En zoo brak de Meimaand aan.

Beide legers waren uitgeput en lagen als hijgend in hun stellingen, maar gereed toch elkander opnieuw als wilde dieren te bespringen.

De Franschen maakten zich tot een laatste krachtsinspanning gereed. Steenstrate moest genomen worden. Het mocht niet in de hand van den vijand blijven als de sleutel tot een uitgestrekt gebied.

HET BLOEDIG IJZERLAND

DOOR
A. HANS



EEN GEZICHT OP DE VOORMALIGE KADEN TE NIJWEPPOORT



MET DOORSNIFFEN VAN PRIJKELOORDAAN IS HET „RHEINLAND“

Uitgever J. HOSTE, 30, St-Pieterstraat, Brussel